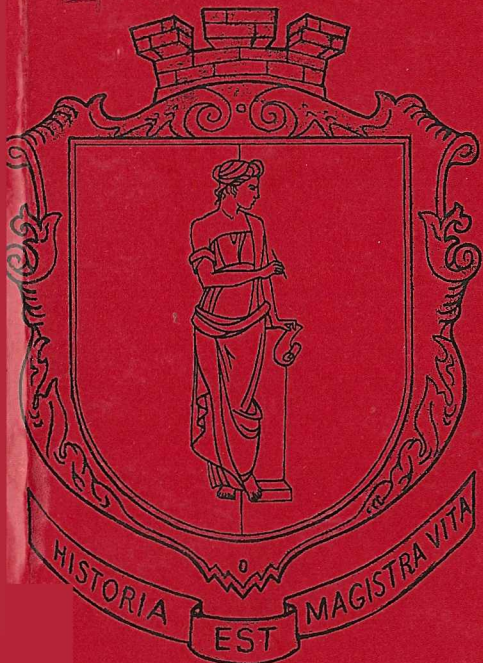

34(100)(082)
170

**ДОСЛІДЖЕННЯ І РОЗВІДКИ
З ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ І
ПРАВОНАВСТВА**

Випуск 10

ЧИРВА Ю.І.,
доцент, кандидат
історичних наук

ГРУЗІЯ В ДЕРЖАВНИЦЬКИХ ЗМАГАННЯХ 1917-1921 рр.

В статті розглядаються особливості становлення Грузинської Демократичної Республіки, аналізуються основні напрямки її внутрішньої і зовнішньої політики, розкриваються причини загибелі.

Ключові слова: *Особливий Закавказький Комітет Тимчасового уряду, Закавказький сейм, Закавказька Демократична Федеративна Республіка, Грузинська Демократична Республіка.*

В статье рассматриваются особенности становления Грузинской Демократической Республики, анализируются основные направления ее внутренней и внешней политики, раскрываются причины гибели.

Ключевые слова: *Особый Закавказский Комитет Временного правительства, Закавказский сейм, Закавказская Демократическая Федеративная Республика, Грузинская Демократическая Республика.*

In the article the special features of the formation of the Georgian Democratic Republic are examined, the basic directions of its domestic and external policy are analyzed, the reasons for loss are revealed.

The keywords: *Special Transcaucasian committee of provisional government, Transcaucasian Seym, Transcaucasian democratic federative republic, the Georgian Democratic Republic.*

Розпад Радянського Союзу і виникнення на пострадянському просторі нових суверенних держав суттєво змінили геополітичну ситуацію в світі. В кожній із новостворених країн державотворчі процеси велися як з врахуванням викликів тогочасних реалій, так і з використанням досвіду минулого. Повною мірою це стосувалось Грузії, країни, на території якої перші державні утворення з'явилися ще в VI ст. до н.е. Характерно у зазначеному плані, що в період «параду суверенітету» початку 1990-х рр. грузинський парламент прийняв документ, який мав назву «Акт про відновлення державної незалежності Грузії». Тим підкреслювався континуум державницьких змагань грузинського народу.

Яскравою сторінкою історії державотворення в Грузії став період 1917-1921 рр., коли на руїнах Російської імперії, в тому числі і в Закавказзі, позбавлені власної державності народи заявили про свою рішучість самостійно вирішувати свою долю.

Одразу після повалення самодержавства, 9 березня 1917 р. Тимчасовий уряд ліквідував Кавказьке намісництво і замість нього для управління краєм створив Особливий Закавказький Комітет Тимчасового уряду (ОЗАКОМ). До складу останнього увійшли п'ять чоловік – В.Харламов (голова), М.Пападжанов, М.Джафаров, А.Чхенкелі, К.Абашидзе [2]. Однак влада зазначеного комітету була в регіоні лише номінальною. Зокрема в Грузії реальні повноваження були зосереджені в руках місцевих рад, керованих меншовиками.

Після жовтневого перевороту в Петрограді ОЗАКОМ був ліквідований. Йому на зміну прийшов створений в Тіфлісі 15 листопада 1917 р. Закавказький комісаріат на чолі з Є.Гегечкорі. По відношенню до радянської Росії новий уряд займав ворожу позицію, підтримуючи всі антибільшовицькі сили Північного Кавказу. 12 січня 1918 р. Закавказький комісаріат прийняв рішення про скликання Закавказького сейму як законодавчого органу краю. 10(23) лютого 1918 р. в Тіфлісі відбулося перше засідання сейму. Цікаво, що вже тоді більшовики намагалися в будь-який спосіб довести неправомочність нового органу влади в Закавказзі. Так, в день відкриття сесії крайовий і Тіфліський комітети РСДРП(б) організували в місті мітинг протесту. Втім більшовицька акція успіху не мала. Сейм, очолюваний грузинським меншовиком М.Чхеїдзе приступив до роботи [2].

На подальший розвиток подій вплинули реалії завершального етапу Першої світової війни. В ході бойових дій на Кавказькому фронті, який було відкрито у листопаді 1914 р., російська армія змогла просунути доволі далеко на південь і захід від старих кордонів і вийти на рубіж Трапезунд – Ерзерум – озеро Ван. Проте після жовтневого перевороту 1917 р. ситуація кардинально змінилася, оскільки Раднарком Росії взяв курс на виведення країни з війни. Дезертирство в російських частинах набуло масового характеру, по суті відбувся стихійний розпад фронту. За таких умов 31 грудня 1917 р. (12 січня 1918 р.) було підписано російсько-турецьке перемир'я.

3 (16) березня було підписано Брестський мир, за яким до Туреччини відходили заселені переважно вірменами і грузинами області Батума, Карса та Ардагана. Це стало причиною відмови вірменських і грузинських представників в Закавказькому сеймі визнати чинність мирного договору. В свою чергу, турецькі війська перейшли в наступ і 11 березня оволоділи Ерзерумом, а 13 квітня – Батумом. Воєнні невдачі змусили закавказьке керівництво просити Стамбул відновити переговорний процес, турецька ж сторона заявила про необхідність проголошення незалежності Закавказзя від Росії як попередню умову початку таких переговорів.

22 квітня 1918 р. Закавказький сейм прийняв резолюцію про утворення незалежної Закавказької Демократичної Федеративної Республіки (ЗДФР). Саме в той час на політичній арені регіону з'являється ще один потужний гравець – Німеччина. 27 квітня була підписана секретна німецько-турецька угода про розподіл сфер впливу в Закавказзі. Згідно до її умов Туреччині передавалася південно-західна частина Грузії та Вірменія, решта території ЗДФР переходила під німецький контроль [8, с.76].

Переговори між ЗДФР і Туреччиною проходили в Батумі з 24 травня по 8 червня 1918 р. Пред'явлені турецькою стороною умови підписання миру викликали заперечення з боку грузинських і вірменських представників, що при лояльному ставленні азербайджанської делегації до планів Стамбула завдало відчутного удару перспективам існування Закавказької федерації. В умовах дипломатичного цейтноту Національна рада Грузії (НРГ) взяла курс на зближення з Німеччиною. Остання була готова вести переговори лише із суверенною Грузією. 6-7 червня 1918 р. на засіданні виконкому НРГ німецька пропозиція була прийнята. 8 червня Закавказький сейм оголосив про саморозпуск. В постанові його останнього засідання говорилося: «Внаслідок того, що в питанні війни і миру виявилися розходження між народами, які створили Закавказьку незалежну Республіку, і тому став неможливим виступ однієї авторитетної влади, що говорить від імені Закавказзя, сейм констатує факт розпаду Закавказзя і складає свої повноваження» [3, с.678].

Того ж дня в Тіфлісі була проголошена Грузинська Демократична Республіка (ГДР). В затвердженому НРГ «Акті незалежності Грузії» підкреслювався вирішальний вплив зовнішньополітичного чинника на прийняття доленосного рішення: «Сучасне становище народу грузинського наполегливо диктує Грузії необхідність створення власної державної організації, щоб врятувати себе від поневолення з боку ворожих сил і закласти міцні основи для вільного розвитку» [3, с.678].

Головою першого (коаліційного) уряду ГДР був обраний меншовик Н.Рамішвілі. До складу кабінету міністрів увійшли грузинські меншовики Є.Гегечкорі, Н.Жорданія, О.Чхенкелі, І.Церетелі, а також соціалісти-федералісти та націонал-демократи [2].

Вже 10 червня 1918 р. Грузія і Німеччина підписали договір, за яким тритисячний німецький експедиційний корпус під командуванням Ф.К.фон Крессенштайна перекидався з Криму в грузинський порт Поті. Незабаром Берлін визнав ГДР де-факто, що дало можливість підписати з грузинською стороною низку економічних угод. За умовами останніх Німеччина отримувала монопольне право на експлуатацію економічних ресурсів ГДР, а порт Поті і залізниця переходили під контроль німецького командування. Німецькі гарнізони загальною чисельністю 30 тис. чол. були дислоковані в Тіфлісі, Поті, Кутаїсі, Горі, Самтреді, Очамчірі [4, с.84].

Звичайно, сам факт присутності на території ГДР німецьких військ значною мірою визначав характер політичної діяльності грузинського уряду. Разом з тим встановлення Тіфлісом союзницьких відносин з Німеччиною дав змогу унеможливити окупацію Грузії мусульманською Туреччиною. До того ж присутність в республіці німецьких військ дала можливість ліквідувати загрозу з боку більшовиків, які в червні 1918 р. проголосили радянську владу в Абхазії.

В листопаді 1918 р., зазнавши поразки в Першій світовій війні, Німеччина була змушена вивести свої війська з території Грузії. Їм на зміну прийшли англійці. 17 листопада в Баку з Ірану прибули англійські війська під командуванням генерала Томсона. До кінця 1918 р. ними були окуповані стратегічні пункти Закавказзя – Баку, Тіфліс, Батум, що дало змогу контролювати Закавказьку залізницю і вивезення з регіону бакинської нафти.

З першого дня свого існування грузинському керівництву доводилося вести відчайдушну боротьбу за територіальну цілісність республіки. У червні 1918 р. між урядом ГДР і Народною Радою Абхазії була підписана угода, згідно до якої на останню покладалася функція автономного управління Абхазією. Для укріплення влади і захисту правопорядку було вирішено послати в Абхазію підрозділи Народної гвардії Грузії. Державний статус краю повинен був визначити і затвердити Народний з'їзд Абхазії. Однак червневі домовленості 1918 р. виявилися неприйнятними для абхазських лідерів, які прагнули добитися повної незалежності країни. Воєнні дії були відновлені. Протягом червня-липня 1918 р. грузинські війська під командуванням генерала Г.Мазінішвілі розгромили загони червоних російських козаків та місцевих сепаратистів. У березні 1919 р. Народна Рада Абхазії прийняла Акт про входження Абхазії до складу Грузії на правах автономії.

Безперечну загрозу для цілісності ГДР являв собою й осетинський сепаратизм. Прагнення осетинів південної частини Осетії, які мешкали на півночі Грузії, об'єднатися зі своїми співвітчизниками на півночі і разом увійти до складу Росії розцінювалось Тіфлісом як зазіхання на частину грузинської території [1, с.428]. Не випадково, що саме тоді грузинське керівництво замість топоніму «південна Осетія» почало наполегливо впроваджувати іншу назву – Шіда-Картлі («внутрішня Картлія»). В цілому ж в період існування ГДР всі спроби осетинських лідерів відірвати край від Грузії успіху не мали.

Не вдалося Грузинській республіці уникнути конфліктів і зі своїми сусідами. Найбільш гострим серед них було грузинсько-вірменське протистояння з приводу територіальної належності Ахалкалацького і Борчалинського повітів. Ці прикордонні з Туреччиною райони були у 1918 р. окуповані німецько-турецькими військами. Після підписання Комп'єнського перемир'я, коли окупанти почали виходити із Закавказзя, турецьке командування запропонувало зайняти місця своєї колишньої дислокації вірменському уряду, а німецьке – грузинському. 5 грудня 1918 р. в Ахалкалакі вступили грузинські війська, після чого Вірменія зажадала їх виведення і в свою чергу направила свої військові частини до Ахалкалакі і Борчалі. Розпочалися воєнні дії між дво-

ма закавказькими країнами. Конфлікт вдалося врегулювати лише після початку британської окупації Кавказу. 31 грудня 1918 р. в селі Садахло з ініціативи англійського командування була підписана грузинсько-вірменська мирна угода. Відповідно до її умов Грузія зберігала контроль над Ахалкалакі, а Борчалинський повіт був поділений на три частини: північна відійшла до Грузії, південна – до Вірменії, а середня із родовищами міді повинна була перейти під тимчасове управління британськими окупаційними властями [6, с.118].

Бажання керівництва ГДР максимально розширити межі грузинської держави призвело до конфлікту з Росією. Приєднання Абхазії відкрило перед Грузією можливість зайняття північно-східного Причорномор'я від Гагр до Туапсе, що перебувало під владою більшовиків. Безпосередньою метою грузинського наступу було встановлення контролю над залізницею, якою доставлялося продовольство до Грузії з Кубані. Згідно до умов договору з Абхазією для проведення воєнної операції ГДР повинна була заручитися схваленням АНР, яке й було отримане 24 червня 1918 р. На початку липня грузинські війська перетнули кордони Сочинського округу. В той час Кубансько-Чорноморська Радянська Республіка перебувала під ударами денікінців і кубанського козацтва на грані краху і тому не могла організувати належної оборони республіки з півдня. 3 липня грузинські війська вступили в Гагри і Адлер, а після розгрому червоних загонів на річці Кудепста 6 липня зайняли Сочі. Захоплення 26 липня Туапсе стало завершальним акордом наступальної операції. Територія Сочинського і Туапсинського округів була оголошена складовою частиною Грузії.

Наприкінці літа 1918 р. частини грузинської армії опинилися в безпосередньому стику з білогвардійцями, яким вдалося витіснити з прибережної смуги радянські війська. 25-26 вересня в Катеринодарі відбулися переговори, на яких генерал М.Алексєєв заявив про недопустимість віднесення захоплених грузинськими військами округів до складу ГДР [3, с.683].

Противна сторона серйозних контраргументів не мала, проте Сочі і Туапсе залишалися під контролем грузинських військ, оскільки основні зусилля Добровольчої армії були в той час спрямовані на боротьбу з більшовиками. Спроби А.Денікіна

у грудні 1918 р. і в лютому 1919 р. розв'язати конфлікт силовими методами призвели до втручання у протистояння британських окупаційних властей і остаточному розриву між офіційним Тіфлісом і командуванням Добровольчої армії.

Таким чином, складна міжнародна ситуація та активізація сепаратизму всередині ГДР до мінімуму звели можливість грузинського керівництва забезпечити стабільність економічних та соціальних реформ в країні. В радянській історичній науці домінувала думка про антинародну сутність діяльності урядів демократичної Грузії. Зокрема, в завершальному томі п'яти томника «Історія громадянської війни в СРСР» зазначалося: «Під владою грузинських меншовиків селяни, як і раніше, були безправними. Вони не побавилися поміщицької і куркульської кабали. Основна частина землі залишилася в руках поміщиків, куркулів та духовенства. Робітники не позбавилися політичного безправ'я і капіталістичної експлуатації. Умови життя трудящих мас в цілому ще більше погіршилися у зв'язку з анархією і руйнацією у народному господарстві, викликаній відривом від російського ринку» [5, с.215].

Реально ж, уряд ГДР вживав необхідних заходів, аби виправити ситуацію на краще. Так, у січні 1919 р. грузинський парламент проголосив державною власністю існуючі в межах Грузії землі династії Романових. Ще більш важливого значення для розвитку аграрного сектора мав закон, у відповідності до якого підлягали передачі поземельним комітетам всі земельні володіння площею понад 14 дес. а також церковні і монастирські землі. Згодом був затверджений закон, який передбачав передачу земель з державного земельного фонду у приватну власність. Таке рішення закликане було сприяти розвитку в Грузії фермерських господарств. В цілому в період аграрних перетворень селянству було передано 340 тис. дес. землі. Частина конфіскованих земель була оголошена державною власністю. Ліси і пасовиська також перейшли у власність держави [6, с.689].

Проте, більшість передбачених соціально-економічною політикою заходів грузинського керівництва не були доведені до кінця. Причиною ж цього аж ніяк не була реакційна сутність уряду ГДР та розрив зв'язків з російським ринком (Росія сама перебувала в умовах перманентної громадянської війни і

глибокої економічної кризи). Лідерам демократичної Грузії для реалізації запланованих реформ елементарно не вистачило часу.

Складними і неоднозначними були відносини ГДР з радянською Росією. Ще 24 грудня 1918 р. Народний комісаріат із закордонних справ РСФФР прийняв постанову, в якій вказувалось: «Внаслідок того, що Грузія тепер не визнається урядом РСФФР самостійною державою, всі особи, які вважають себе грузинськими громадянами, визнаються російськими громадянами і, як такі, підкоряються всім декретам і постановам Радянської влади РСФФР» [7, с.25].

Крім підтвердження дипломатичного невизнання ГДР зазначена постанова надала додаткового імпульсу сепаратизму Абхазії і Південної Осетії. Проте вже через рік, 24 грудня 1919 р., Раднарком РСФФР запропонував уряду демократичної Грузії організувати спільну боротьбу проти денікінців в обмін на дипломатичне визнання Росією ГДР. В той час політичне становище грузинської республіки залишалось невизначеним. Опора на Велику Британію себе не виправдала, оскільки та вагалася з визнанням незалежності Грузії де-юре. Не виправило ситуації й визнання ГДР урядами країн Антанти наприкінці 1919 р., тим більше, що саме тоді почалося виведення англійських військ із Закавказзя. Відносини ж з командуванням Добровольчої армії були зіпсовані через «сочинський інцидент».

Перелом в громадянській війні в Росії відкрив перспективу поширення радянської влади на все Закавказзя. 27 квітня 1920 р. азербайджанські більшовики, скориставшись виведенням британських військ і нездатністю уряду Азербайджанської республіки здобути перемогу у вірменсько-азербайджанській війні, підняли повстання в Баку. Азербайджанський ревком, що очолив повстання, звернувся за допомогою до Москви і протягом короткого часу територія республіки була зайнята Червоною армією. Однак московським планам щодо найшвидшої радянізації Грузії завадив ряд факторів: придушення грузинським керівництвом більшовицького повстання в ГДР, ускладнення ситуації на радянсько-польському фронті. За таких умов РНК РСФФР пішов на укладення 7 травня 1920 р. в Москві мирного договору між ГДР і радянською Росією. За умовами останнього Російська Федерація визнавала незалежність Грузинської

Демократичної Республіки і брала на себе зобов'язання не втручатися у внутрішні справи Грузії. Між країнами була врегульована проблема російсько-грузинських кордонів, сторони обмінялися дипломатичними представництвами. Окремим пунктом обговорювалось право більшовицьких організацій Грузії на легальну діяльність [6, с.120-121].

Восени 1920 р. в результаті вірменсько-турецької війни була «радянїзована» Вірменія. За таких умов наступною жертвою більшовицької агресії повинна була стати ГДР. Після певних вагань командувачем Кавказьким фронтом В.Гіттісом з підрозділів 11-ї армії була створена група військ Тіфліського напрямку під командуванням М.Великанова. До операції були залучені також частини 9-ї армії та Терської групи військ [9, с.428]. Для вторгнення Червоної армії в Грузію потрібен був привід. Його штучно створили тісно пов'язані з ЦК РКП(б) місцеві більшовики. В ніч на 12 лютого 1921 р. вони підняли повстання в Борчалинському і Алхалацькому повітах. Створений через декілька днів ревком Грузії на чолі з Ф.Махарадзе проголосив «Грузинську радянську республіку» та 16 лютого звернувся за військовою допомогою у боротьбі з «контрреволюцією» до РНК РСФРР. Того ж дня радянські війська перетнули кордон і розпочали наступ на Тіфліс. Симптоматично для грузинської демократії було те, що в тих надзвичайних умовах Установчі збори республіки затвердили 21 лютого конституцію ГДР. Але вже 24 лютого уряд ГДР на чолі з Н.Жорданія був евакуйований в Кутаїсі. Грузинські війська отримали наказ здати столицю республіки без бою аби не допускати жертв серед мирного населення. Таким чином, практично не зустрічаючи опору, частини 11-ї армії 25 лютого 1921 р. вступили в Тіфліс. Грузинський ревком був перетворений в Раднарком Грузинської РСР. До середини березня 1921р. республіці були ліквідовані останні вогнища опору радянським військам. Доба існування Грузинської Демократичної Республіки закінчилася.

Проголошення ГДР стало втіленням в життя прагнення багатьох поколінь грузинських патріотів жити в незалежній демократичній країні. Суверенній Грузії довелось здійснювати процес державотворення в складних зовнішньополітичних умовах, де молода республіка стала заручником геополітичних

інтересів Туреччини, Німеччини, Великої Британії та Росії. Із двадцяти восьми місяців свого існування Грузинська Демократична Республіка лише два місяці не мала на своїй території іноземних окупаційних військ, до проблем зовнішньополітичного характеру додавалися й внутрішньополітичні – сепаратизм Абхазії і Південної Осетії. За таких умов будь-які довгострокові реформаторські кроки керівництва ГДР були приречені на невдачу. І все ж досвід державного будівництва 1917-1921 рр. не був забутий і відіграв важливу роль у становленні сучасної Грузії.

Список використаних джерел та літератури

1. Блиев М.М. Южная Осетия в коллизиях российско-грузинских отношений / Марк Максимович Блиев.- М.: Европа, 2006.- 472 с.
2. Вагнадзе М. История Грузии (с древнейших времен до наших дней) / М.Вагнадзе, В.Гурули, Н.Бахтадзе [Електронний ресурс].- Режим доступу:
[www/gumer.info/bibliotek_Buks/History/Vachn/index.php](http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Vachn/index.php)
3. Гражданская война в России (1918-1921 гг.): Хрестоматия / Под ред. С.Л.Пионтковского.- М.: Издание Коммунистического университета им. Я.М.Свердлова, 1925.- 708 с.
4. Грузия: Закавказский тупик? / Автор-составитель А.Б.Широкоград.- М.: Вече, 2010.- 416 с.
5. История гражданской войны в СССР 1917-1922 гг. / Под ред. М.Горького, В.Молотова, К.Ворошилова: В 5 т. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1935-1960.- Т.5. Конец иностранной военной интервенции и гражданской войны в СССР. Ликвидация последних очагов контрреволюции (февраль 1920 – октябрь 1922 гг.).- 419 с.
6. Системная история международных отношений в двух томах / Под ред. А.Д.Богатурова.- М.: Культурная революция, 2006.- Т.1. События 1918-1945 годов.- 480 с.
7. Системная история международных отношений в четырех томах. События и документы 1918-2000 гг. / Под ред. А.Д.Богатурова.- М.: Московский рабочий, 2000.- Т.2. Документы 1910-1940-х гг.- 243 с.
8. Широкоград А.Б. Кавказский капкан. Цхинвал – Тбилиси – Москва / Александр Борисович Широкоград.- М.: Вече, 2009.- 352 с.
9. Шишков А.В. В схватке за Кавказ. XVI – XXI века / Алексей Васильевич Шишков.- М.: Вече, 2007.- 480 с.